

Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak

Suraiya Faroqhi, Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay

İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2021, 343 sayfa, ISBN: 978- 975-08-0657-3.

Sümeyye TÜRKOĞLU*

Suraiya Faroqhi'nin yazmış olduğu *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* adlı kitap dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler “Ticaret Bağlantıları”, “Bursa’da Üretmek ve Yaşamak”, “Osmanlı Dünyasında Kadın Olmak” ve “Meşrulaştırma Davaları”dır. Kitapta ayrıca on dört makale, notlar ve kaynak bilgileri yer almaktadır.

Ticaret Bağlantıları bölümü; “Esnaf Ağları ve Osmanlı Zanaat Üretimi (16.-17. Yüzyıllar)”, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Venedikliler (1600-1630)” ve “Evliya Çelebi’nin Gözüyle Kızıldeniz’de Ticaret ve İletişim (1671-1672)” makalelerinden oluşmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü olan “Bursa’da Üretmek ve Yaşamak”; “Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti ve Yerel Ekonomi (1470-1700)”, “18. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Loncaları: Bursa Örneği”, “Ticaret: 1480’lerde Bursa Tüccarları”, “Köle Sahibi ve Kırsal Tefeci Olarak Bir Yapı Ustası: Sefer Mimarı Bursalı Hacı Abdullah” ve “18. Yüzyıl Bursa’sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim’in Serveti” makalelerinden oluşmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü olan “Osmanlı Dünyasında Kadın Olmak” bölümündeki makaleler ise; “Köle Pazarından Ararat’a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşamöyküleri”, “Kadınların Çalışması, Fakirlik ve Esnafın Ayrıcalıkları” ve “Varlıklı İki Kadın”dır.

Kitabın son bölümü olan “Meşrulaştırma Davaları”; “Hac Yolunda Soygunculuk ve Osmanlı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, turkoglu1314@gmail.com

İmparatorluğu'nda Siyasal Sadakat (1560-1680)", "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)" ile "Kent Yöneticileri, Tımar Sahipleri ve Vergiler: Çorum'dan Görüldüğü Şekliyle 16. Yüzyıl Sonu Bunalımı" makalelerinden oluşmaktadır.

"Ticaret Bağlantıları" bölümünün ilk makalesi olan "Esnaf Ağları ve Osmanlı Zanaat Üretimi (16.-17.Yüzyıllar)" makalesinde Osmanlı sanayileri ve zanaatlerinin ticarî ağlarla bir araya getirilmesinden bahsedilmektedir. Sanayi öncesi dünyada ticarî ağların değişmesi, büyük ölçüde zanaatkârları derinden etkilemiştir. Genellikle sanayi öncesi tekstil üretiminin yükseliş ve düşüşü, dağıtım ağlarındaki değişikliklere bağlıdır.

Siyasal ve ekonomik etkenler zanaatkârları da etkilemişti hatta Bursalı zanaatkârlar ürettikleri ipeklilerin fiyatını artırma olanağı bulamıyorlardı. Her ne kadar yapılan araştırmalar 1600 sonrası yıllardaki ekonomik gerilemenin genellikle geçici olduğunu göstermişse de 1683-1699 yıllarındaki savaş, hemen her yerde büyük bir gerilemeye yol açmıştır. Ancak 1650'li yıllarda Bursa'da ekonomik iyileşme başlamıştır. Osmanlı'da esnaf ve ticaret ağlarından ve Osmanlı zanaat üretiminden sıkça bahsedilmiştir. Makalede, yerel tabanlı tüccarların ve zanaatkârların etkinlikleri ve faaliyetlerinden söz edilmiştir.

Bilindiği gibi bu dönemde, zanaat üretiminin örgütlenmesinde tüccarların rolü önemlidir. Tüccarlar farklı kentler arasında ilişki kurmakla birlikte, kırsal kesimde de faaliyet göstermişlerdir. Tüccarlar, geniş bölgeleri kapsayan ticaret ağlarıyla bağlantı kurmak için genellikle en yakın Osmanlı ticaret merkezlerine gitmişlerdir. 17. yüzyıl monografileri, Osmanlı'nın Avrupa tekstiline bağlı olmadığını ve rekabet içerisinde olduğunu göstermektedir. Böylece, Ankara sofı, Filibe yünlü kumaşı ve Bursa'nın ipekli sanayisi gücünü yitirmemiştir. Sonuç olarak, Osmanlı tüccarları tarafından oluşturulan ağlar, ticaret ve zanaat üretiminin gelişmesini sağlamıştır.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Venedikliler (1600-1630)" adlı makalede, 17. yüzyılda Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticarî ve siyasal ilişkilerinden bahsedilmektedir. Bilindiği gibi Venedik, tarih boyunca Akdeniz ticaretinde önemli rol oynamış bir kenttir. Ancak 1600 yıllarında, ekonomik ve siyasal bunalım nedeniyle Venedik ticaretinde büyük bir düşüş meydana gelmiştir. Balyosların (Venedik temsilcileri) Osmanlı merkez ve taşra yöneticileriyle etkileşimi, Venedik ticareti açısından hayati önem taşıyordu. Ayrıca makalede Osmanlı-Venedik ilişkilerinin siyasal ve ekonomik yönleri arasındaki etkileşim ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı hükûmeti tarafından padişahın egemenliği altındaki topraklardaki Venediklilerin durumunu düzenleyen belge olarak kabul edilen ahidnâmeler devletler arası ilişkilerde önemlidir. Ancak ahidnâmenin koşulları, kurumsallaşmış Osmanlı geleneğiyle ve Şeriat'a dayalı gelenekle uyum sağlayamaması, ahidnâmenin uygulanmasında güçlükler yaşanmasına neden olmuştur. Ahidnâmenin uygulanabilirliği ve sınırlılığı da Osmanlı-Venedik ilişkilerine göre yapılandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, ticarî ilişkilerde ve imtiyazların tanınmasında, Osmanlı-Venedik arasındaki ahidnâmelerin önemli ölçüde gerekli olduğu, hem ekonomik hem de siyasal açıdan etkili olduğu görülmüştür.

Birinci bölümün son makalesi olan "Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kızıldeniz'de Ticaret ve İletişim (1671-

1672)” makalesinde Evliya Çelebi kendinden önceki seçkin hacıların yaptığı gibi hareket etmiş ve faaliyet olarak ticaretle uğraşmıştır. Haccın tamamlanmasıyla birlikte Kızıldeniz’de çeşitli mekânları ziyaret etmiştir. Kutsal kentleri de ziyaret eden Evliya Çelebi, bu kentlerde tüccarların ve hacıların faaliyetlerini müşahede etmiştir. Süveyş Kanalı inşa etme fikriyle birlikte, Kızıldeniz’de gemicilik faaliyetleriyle de ilgilenen Evliya Çelebi, Hint ve Osmanlı gemilerini gözlemlemiştir. Seyyah, geleneksel hacıların güzergâhını betimlememiş, bunun yerine Kızıldeniz bölgesini anlatmıştır. Bununla birlikte, zorlu bir çevrede hacıların hayatta kalmalarını sağlayacak siyasal ve ticarî bağlantıları da dile getirmiştir. Evliya Çelebi’nin ticarete ve tüccarlara ilişkin anlatıları sayısızdır.

Onun görüşüne göre, ticaret kendi başına bir amaç değil, kutsal kentlerin hacıların ve sakinlerinin refah düzeyini yükseltmek için kullanılan bir araçtır. Sonuç olarak makalede, Kızıldeniz’de ve kutsal kentlerde tüccar ve hacıların faaliyetlerinden ve iletişimlerinden, birbirleriyle olan ilişkilerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümün ilk makalesi olan “Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti ve Yerel Ekonomi (1470-1700)” makalesinde 15. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl sonlarına kadar Bursa ipekli ve pamuklu imalatından bahsedilmektedir. Bursalı zanaatkarların ipekli kumaşı büyük ölçüde iç pazar için ürettiği bilinmektedir. Ancak 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında yaşanan bunalım nedeniyle, kârlılık oranı düşmüş ve imalâtçılar işi bırakmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, köle istihdam ederek, Bursa ipek imalâtçılığını eski hâline getirmek için çok uğraşmıştır. Bursa imalâtçıları, köle emeğinden çokça faydalanmıştır. Osmanlı Devleti de köleleri eğitmiş ve yetiştirmiştir. Varlıklı tüccarlar da köle istihdam etmiştir. Bazı durumlarda, köle sahipleri mal ya da sermayelerini emanet ettikleri kölelerini uzak topraklara, özellikle Avrupa ülkelerine ticaret yapmaya göndermişlerdir.

Bursa’daki tüccarlar İran’dan gelen ham ipek için rekabet hâlindeydi. Bu durum, İran ipeğine olan talebi arttırmıştır. Bursa ipek sanayisi de İran ham ipeği ithal etmiştir. Sonuç olarak Bursa ipek dokumacılığı pek çok yoksul insana geçimini sağlama olanağı vermiştir.

“18. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Loncaları: Bursa Örneği”nde Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıl loncalarının yapılandırılması Bursa örneği üzerinden incelenmiştir. 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı zanaatkarları, savaşlar sonucu toprak kayıpları nedeniyle sıkıntılar yaşamıştır. Bununla birlikte, Avrupa’dan ithal edilen malların yerel zanaatkarların pazarını daraltması işlerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bu yüzden Bursa zanaatkarları geçimlerini sağlayabilmek için gedik kavramını geliştirmişlerdir. Yapılanmış loncalar, 18. yüzyıl zanaatkarlarını desteklemiştir. Lonca vakıflarına büyük katkı sağlayan varlıklı zanaatkarlar, özellikle kırsal sakinlerine verdikleri borçlar aracılığıyla, loncanın etki alanı dışında ağlar kurmuşlardır. Sonuç olarak, kurdukları vakıflarla zanaatkarlar, birbirleriyle bağlantı kurdukları gibi, lonca esnafının da kente bağlanmasında katkıda bulunmuştur.

“Ticaret: 1480’lerde Bursa Tüccarları” adlı makalede, Bursa tereke defterlerinde yer alan 15. yüzyıl Osmanlı tüccarları anlatılmaktadır. Makalede Bursalı olmayan tüccarlara da yer verilmiştir. Örneğin, Karaman adıyla tanınan el-hac Ahmed, çeşitli malların ticaretini yapan bir tüccardır. İskender, Veys b. el-hac Yakub, Hacı Ahmed b. Nakkaş ve Hacı Yahya bunlardan birkaçıdır. Bu tüccarların köleleri

bulunmaktadır. Bununla birlikte makalede, tüccarların servetlerinden de bahsedilmiştir. Dönemin en zengin tüccarı olan Hacı Abdurrahman b. Hoca, ipekli ticareti ile uğraşmıştır.

Tereke defterlerine servetleri kaydedilen tüccarların borçları da yer almıştır. İpek tüccarı olan İsa b. Kara Ahmed de önemli tüccarlardan biridir. 15. yüzyıl Bursa'sında ipekli kumaş dokumasında rol oynayan bir şahsiyettir. Bununla birlikte Bursa tüccarları, nakit kullanmadan, kadı tarafından onaylanan belgelerle ödeme yaparlardı. Gayrimenkul sahibi de değillerdi. Tereke defterlerine bakıldığında, bölgesel ticaretin yapıldığı bilinmektedir. Tire pamukluları, Ankara tiftik dokumaları ve köle ticareti, bölgesel ticarete örnek gösterilebilir. Bununla birlikte, Avrupalı rakiplerinin karşısında Osmanlı tüccarı geri kalmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı tüccarı ipek ticaretinde en kârlısı olarak görünse de uluslararası ticarete bu mümkün olmamıştır.

“Köle Sahibi ve Kırsal Tefeci Olarak Bir Yapı Ustası: Sefer Mimarı Bursalı Hacı Abdullah” adlı makale, kırsal bir tefeci ve yatırımcı olan Sefer Mimarı Bursalı Hacı Abdullah'ın faaliyetlerinden bahsetmektedir. Tefecilik yalnız Suriye gibi Osmanlı vilayetlerinde değil, 17 ve 18. yüzyıl Fransa'sında da kırsal mülk sahipliğine yol açmıştır. Osmanlı bağlamında düşünüldüğünde tefecilerin ve toprak sahiplerinin, genellikle vergilerin toplanmasında rol aldıkları bilinmektedir. Bursa gibi önemli bir ticaret merkezinin civarında tüm kent temelli kırsal tefeciler vergi toplama işiyle uğraşmıyordu. Hacı Abdullah'ın merkezî yönetimin hizmetinde bir inşaat ustası olarak etkinlikleri, servetini korumasına ve daha da büyütmesine yardım eden statü ve önemli bağlantılar sağlamıştır. Hacı Abdullah'ın serveti ancak vergilendirmenin köylüleri ve zanaatkârları düzenli bir biçimde borçlanmaya zorlaması hâlinde siyasal kalmıştır. Bu durum da Osmanlı gibi birçok sanayi öncesi toplum için geçerli olmuştur.

İkinci bölümün son makalesi, “18. Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim'in Serveti” adını taşımaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı esnafı üzerine yapılmış çalışmaların çoğu lonca kethüdaları ve dokuma işleriyle uğraşan tüccarlar hakkındadır. Bununla birlikte, Hacı İbrahim'in tereke defterinde serveti, mal ve parası ile ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır. Aynı zamanda Hacı İbrahim, ticarî ortaklık (şirket) da kurmuştur. Bu tereke defterlerine göre Hacı İbrahim'in ev ve dükkânları hem sayıca fazla hem de değerliydi. Hacı İbrahim de bu dönemde debbağ dükkânlarına yatırım yapmıştır. 18. yüzyıl Bursa'sına baktığımızda, toplumun büyük çoğunluğunu yoksullar oluşturmuştur. Debbağ Hacı İbrahim zengin değildi ancak üst tabakada yer alıyordu. Zengin bir hayat sürmemiş ve servetinin büyük bir kısmını işine yatırmıştır. Her ne kadar işinde mâhir olsa da meslektaşlarıyla ilişkisi zayıf bir kişiliğe sahip olmuştur. Bu yüzden iş ortaklığı, diğer kasaba ve şehirlerde çok fazla bağlantıya, debbağlık dışındaki alanlarda çok fazla yatırıma sahip olamamıştır.

Üçüncü bölümün ilk makalesi “Köle Pazarından Arafat'a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşamöyküleri” makalesidir. Bu makalede, Bursa kadı sicillerinde yer alan tereke defterlerine göre 15. yüzyıl sonunda Bursalı kadınların iş hayatında yer almasından bahsedilmektedir. Bursa'da hem köle hem de varlıklı kadınlardan söz edilmiştir. Bursa'da ticaret ve esnaflık alanında kölelik müessesesi, zengin ailelerin yapısında sıkça görülürdü.

15. yüzyıl sonu Bursa'sı ekonomik açıdan iş gücüne ihtiyaç duyulduğu bir dönem olmuştur. Bu yüzden kadınlar sadece ev hanımı olarak değil, iplik eğirici, dokumacı ya da hizmetçi olarak iş sahibi olmuşlardır. Çok sayıda zaferle sonuçlanan savaşlarla köle ihtiyacı karşılanmıştır. İş gücü açığı ve kâr paylarının artması nedeniyle genç kölelerin eğitime önem verilmiştir. Ancak, nüfusun arttığı ve kâr paylarının azaldığı 16. yüzyıl sonu Bursa'sında iş hayatında köle kullanımına son verilmiş ve kölelik müessesesi sadece Osmanlı sarayı ve ona bağlı siyasi hanelerde görülmeye başlamıştır.

“Kadınların Çalışması, Fakirlik ve Esnafın Ayrıcalıkları” makalesinde, geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalan kadınlardan bahsedilmektedir. Söz konusu bu dönemde kadınlar için en önemli iş şekli ev hizmetçiliği olmuştur. Ancak, evli bir kadın için temizlikçi olarak iş bulmak zordu. Aynı zamanda, bu dönemde kadınların, hamamlarda ya da düğünlerde güzellik uzmanı olarak çalıştıkları da bilinmektedir.

Bazı kadınlar ise geçimlerini tekstil imalatı ya da satışıyla sağlamaktaydı. Kadınların çalışması ile ilgili konulara, şikâyet defterlerinde sıkça rastlanır. “Fakirlik söylemi”nin kadınlar üzerinden bir söylem olduğu âşikârdır. Şöyle ki, 18. yüzyılda kadınlar hakkındaki tartışmalar, kadınlarla siyasi sistemin bozulması ve yozlaşması ile ilişkilendirilmiştir. Sonuç olarak, bu söylemin gerçeği yansıtmayıp yansıtmadığına, şikâyet defterlerindeki belgelerle açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümün son makalesi, “Varlıklı İki Kadın” adını taşımaktadır. Osmanlı'nın 17 ve 18. yüzyılda kadın ve mülkiyetinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde taşralı iki varlıklı kadın olan Hâce Saliha ve Antalyalı Havva Hanım'ın tereke defterlerine yer verilmiştir. Bu tereke defterlerinde, onların kayıtları, aileleri, mal varlıkları ve mirasları hakkında da bilgiler bulmak mümkündür. Aynı zamanda, onların servetlerinde çiftlik, bağ ve bahçe önemli bir unsur olmuştur. Buna göre, bu varlıklı kadınların kırsal toprak mülkiyetine sahip olduğu âşikârdır. Hâce Saliha ve Havva Hanım da kırsal kesimdeki, kentsel ve ticarî alanda yaptıkları yatırımları başka yatırımlarla dengelemeye çalışmışlardır.

Aynı zamanda makalede, Hâce Saliha ve Havva Hanım'ın mal varlıklarının kuruluş cinsinden maddi değerleri de tablo şeklinde verilmiştir. Çeşme ve Antalya'da yaşayan ve geçimini sağlayan bu iki kadın, hem kentsel hem de kırsal açıdan birçok yatırım yapmışlardır.

Kitabın son bölümü olan “Meşrulaştırma Davaları”nın ilk makalesi, “Hac Yolunda Soygunculuk ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Sadakât (1560-1680)” makalesidir. Hac yolundaki soygunculuğa ilişkin bilgiler, Osmanlı mühimme defterlerinde yer almaktadır. Erzak ve ticaret mallarından yoksun kalan tüccar ve hacılar, hac kervanlarının geçişi, padişahın hacıların koruyucusu olma rolü hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre daha çok bedevi kervan soyguncuları ve resmî mevkilerdeki soyguncular bilinmektedir. Çöl soygunlarının çoğu da kutsal kentlerin yakın çevresinde bedeviler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, resmî mevkilerde yer alan soyguncular da fermanlar yoluyla bildirilmiştir. Osmanlı Devleti, soyguncular ve yol haydutları için çeşitli cezalar uygulamıştır. Osmanlı yönetimi, bedevileri asi gruplar olarak görmüştür. Bu gruplara karşı büyük askerî seferler düzenlemiştir.

“Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)” makalesinde, Osmanlı vergi mükelleflerinin taleplerini padişaha ulaştırmak için kullandıkları yöntemler ile Divân-ı Hümayun’un tepkisinden bahsedilmektedir. Osmanlı devlet ve toplum sisteminde bu tip siyasî etkinlikler yer almıştır. Osmanlı siyasî sisteminde, şikayetlerin ortadan kaldırılması için kadın ya da erkek herkes hükümdara başvururdu. Haberciler ise daha çok taşra kesimlerinde yer alıyordu. Dilekçe ve mektuplar da haberciler aracılığıyla hükümdara iletilirdi. Dönemin dilekçelerinde, aşırı vergiler nedeniyle taşra yöneticilerinin baskılarından söz edilmiştir. Bu yüzden, bu dönemlerde köylerden göç etme durumu, nüfus artışı sonucu değil, siyasî nedenlerden dolayıdır.

Kitabın son makalesi, “Kent Yöneticileri, Tımar Sahipleri ve Vergiler: Çorum’dan Görüldüğü Şekliyle 16. Yüzyıl Sonu Bunalımı”dır. 16. yüzyılda Anadolu’nun büyük bir bölümünde olduğu gibi Çorum kazasında da nüfus artmıştır. 16. yüzyıl kadı sicillerine bakıldığında bölgeler arası ticaretle az ilişkisi olan Çorum kazası yerel merkez görünümündeydi. Bu kadı sicillerinde Çorum’un köyleri, kentteki ticaret yapıları da yer almıştır. Bu dönemde, Çorum’da zanaatkârlar da büyük bir öneme sahipti; zahireciler, nalbantlar, demirciler, eyerciler ve yem tüccarları gibi esnaf bulunmaktaydı. Ticari etkinlik de bu dönemde ön plana çıkan faaliyetlerdendi. Ancak, 16. yüzyılda Çorum loncalarının etkin örgüt kuramadıkları bilinmektedir. Loncalardaki etkinlik eksikliğinden dolayı da etkin bir şekilde hareket edememişlerdir.

Sonuç olarak, Suraiya Faroqi’nin on dört makaleyi dört bölümde bir araya getirdiği *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* adlı kitabı, Osmanlı toplumsal tarihinin değişik yönlerinin ele alındığı bir çalışma olmuştur. Aynı zamanda, Osmanlı’nın sosyoekonomik yapısı hakkında da bilgiler vermektedir. Çalışma, Osmanlı sosyoekonomik tarihi açısından önemli ve değerli bilgiler içermekle birlikte bu alandaki boşluğu giderme niteliğinde bir eser olmuştur.